

ALTURIZMNING SHAXSIY VA VAZIYATLI DETERMINATSIYASI

Alijonova Shaxzoda Xusanboy qizi
Namangan davlat universiteti magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada Psixologiyada altruizmning ta'rifi, altruizm nima ekanligini va bizni boshqalarning manfaati uchun harakat qilishga nima majbur qilishi, uning tamoyillari, nazariyalari, alturistik xulq qanday holatlarda namoyon bo'lishi, nima uchun altruizm jamiyat uchun foydali va nima uchun qo'llab-quvvatlanishi, altruist shaxs va uning ijtimoiy psixologik tomonlari haqida yoritilgan

Kalit so'zlar: alturizm, alturistik xulq, moslashuvchan alturizm, egoizm, ijtimoiy burch, ijtimoiy bosim, qurbonlik, fidoyilik

KIRISH

Psixologiyada altruizmning ta'rifi juda xilma xil. Qoida tariqasida, bu boshqa odamlarga g'amxo'rlik qilishda ifodalangan xatti-harakatlar sifatida tushuniladi.

Altruist-bu burch hissi, ijtimoiy bosim yoki diniy mulohazalar bilan emas, balki yordam berish istagi tufayli harakat qiladigan manfaatdor bo'lmagan shaxsdir. Egoizm esa bu hodisaning aksi. Biroq, altruizmning ba'zi nazariyalari altruist tomonidan amalga oshirilmasligi mumkin bo'lgan vaziyatlar mavjudligini istisno qilmaydi. Bu esa altruizm tamoyillarida o'z aksini topadi

Altruizm tamoyillari

1. Qurbonlik. Bu ayrim odamlar uchun o'z maqsadlarini qurbon qilishga tayyorlikni anglatadi. Altruizm yaqin qarindoshlar yordamida juda aniq namoyon bo'ladi, deb hisoblaniladi.

2. Fidoyilik. Altruist yordam evaziga hech narsa kutmaydi. U hech qachon vijdoni bilan shartnoma tuzmaydi, kelajakda uni manipulyasiya qilish uchun boshqasiga yordam beradi.

3. Adolat. Bu o'ziga xos axloqiy kompas va ayni paytda altruizmning yoqilg'isidir. Adolat uchun kurash odamlarni birlashtiradi, ularni shaxsiy manfaatlarga intilmasdan birgalikda harakat qilishga undaydi.

N.Nitshe altruizmni qabul qilmadi, chunki u buni "qullarning axloqi" ning namoyon bo'lishi sifatida qaragan. Freyd boshqalarga beg'araz yordam aybdorlik tuyg'usini davolaydi, deb hisoblagan. Altruizm namoyon bo'lishining ijtimoiy psixologik jihatlarini bir qancha psixologlar tomonidan tadqiq etilgan, jumladan, Darvinning ilmiy nazariyasida sharoitga eng yaxshi moslashgan shaxslar omon qoladi va rivojlanadi. Ya'ni, jismonan eng kuchli bo'lganlar emas, balki o'z fazilatlarini o'zgartira oladiganlar salbiy omillarga moslashadilar. Tabiatda qurbonlik xatti-

harakatlariga misollar juda kam, hayvonlar kuchlilar tamoyiliga ko‘ra bir-biriga qarab harakat qilishadi. Xatto ular xam turlarning omon qolishini ta'minlash zarur bo‘lganda guruhlarda altruistik xatti-harakatlarga ega boladilar Odamlarning motivlari ko‘pincha bir xil mexanizmlar tomonidan boshqariladi.

Yarim asr oldin, sof altruizm mavjud emas va bu hodisaning egoistik shartlari bor deb taxmin qilingan edi: "bu nazariya taxminan 60 yil oldin eskirgan Inson yaxshi ishlar qilsa, o‘zini yaxshi his qiladi: berish, minnatdorchilik inson miyasida biokimyoviy jarayonlar va shaxsiyatdagi sifat o‘zgarishlarini keltirib chiqaradi. Boshqalarning quvonchiga tegishli bo‘lish hissi hamdardlikning namoyonidir. Biror kishi altruistik harakatlar qilish orqali azob chekishi kerakmi? bu falsafiy savol. Altruizmning zamonaviy nazariyasi buni qo‘llab-quvvatlamaydi. Altruizm—bu o‘z atrofida yuqori sifatli jamiyat yaratish, o‘zini yaxshi his qilish va hamdardlik orqali shaxsiy quvonch olishdir", - deydi neyropsixolog Alyona Vanchenko Ba'zida altruistik xatti-harakatlar odamlarni boshqalarga yordam berish uchun o‘z hayotlarini xavf ostiga qo‘yishga undaydi. Qahramonlik altruizmining markazida hamdardlik hissi — rahm-shafqat qilish, qo‘shnining dardini hissiy his qilish qobiliyati yotadi.

Boshqa hollarda, odamlar boshqalarga altruistik maqsadda yordam berishadi, ya'ni buning evaziga ularga teng miqdorda yordam yoki rag'bat taklif qilinadi. Misol uchun, hamkasbingiz sizning ishingizning bir qismini oladi, siz unga xuddi shunday rahmat aytasiz deb umid qiladi. Bu yerda pragmatizm mavjud, ammo bu xatti-harakatlar nafaqat ongli ravishda foyda izlash bilan bog‘liq balki biologik sabablar ham mavjud. Masalan, ko‘rshapalaklarning ayrim turlari oziq-ovqatsiz atigi 36 soat yashashi mumkin. Olimlar izlanishiga ko'ra nima uchun ularning aholisi uning sonini saqlab qolishlari bilan qiziqishdi. Ma'lum bo‘lishicha, hayvonlar ochlikdan zaiflashgan qarindoshlarini o‘ljalari bilan boqishadi, chunki ertaga ular uning o‘rnida bo‘lishi mumkin.

Altruistik xulq-atvor nima uchun jamiyat uchun foydali ekanligini tushuntiruvchi bir nechta sotsiologik nazariyalar mavjud. Boshqalar uchun fidokorona ishlar qilish prosotsial (o‘zaro, ijtimoiy normalar bilan shartlangan) hodisaning namunasidir. Hayvonlarda bo‘lgani kabi, qabilalarga yordam berish odamlarga tur sifatida omon qolishga yordam beradi. Barcha altruistik prosotsial harakatlar butunlay altruistik xarakterga ega bo'lmasligi mumkin. Ya'ni, altruizm ma'lum bir asosda paydo bo‘ladi va bir qator mexanizmlar tomonidan qo‘llab-quvvatlanadi. Olimlar ushbu hodisani saqlashning quyidagi nazariyalarini aniqladilar:

- Genetik nazariya. Empatiya, sezgirlik va murosani topish qobiliyati 50% genetik jihatdan aniqlanadi. Qolgan 50% ekologik omillar bilan bog‘liq. Altruistik xatti-harakatlar uchun mas'ul bo‘lgan genlar meros qilib olinishi mumkin.

- Emotsional nazariya. Fidokorona yordam ko‘rsatadigan odamning ijobiy reaksiyasi endorfin-zavq gormonlarini ishlab chiqarishga yordam beradi. Bu esa

shunga o‘xshash harakatlarni qayta-qayta takrorlashga undaydi. Insonga bog‘lanish kuchi ham muhimdir: muntazam altruizm harakatlari bilan u o‘sadi.

- Moslashuvchanlik nazariyasi. Bir qator tajribalarda bolalar altruistik xulq-atvor namunalarini bajonidil takrorlashlari kuzatilgan, ya'ni ularda altruistik hattiharakatlarga moslashish holati ro'y bergan. Bundan tashqari, tengdoshlar bilan eng samarali o‘zaro ta'sir ekanligi aniqlangan. Erta ijtimoiy moslashuv (maktabgacha yosh) bolada altruistik xususiyatlarni rivojlantirishga yordam beradi.

- Ijtimoiy kutish. Odamlar, agar ular jamiyat tomonidan belgilab qo‘yilgan me'yorlarga rioya qilmasalar, paydo bo‘ladigan aybdan qochishga moyildirlar.

Homilador ayolga transportda yo‘l berish yoki keksa odamni yo‘l bo‘ylab o‘tkazish ijtimoiy kutish mexanizmi bilan altruizmga misoldir.

Ushbu nazariyalarga asoslanib, psixologlar altruizmning bir necha xil turlarini ajratib ko‘rsatishadi. Ularning har biri muayyan vaziyatga xosdir. SHunday qilib, o‘zaro altruizm prinsipi bo‘yicha yordamni o‘z ichiga oladi: yordam qarz kabi qaytarilishi kerak deb taxmin qilinadi. Ko‘rgazmali altruizm jamiyat normalariga bo‘ysunadi va axloqiy xulq-atvor, yaxshi va eng yuqori xulq-atvor qoidalariga asoslanadi. Kompensatsion ko‘rinishi-bu harakatsizlikda aybni yengillashtirishning bir usuli. Ratsional - ularning harakatlari haqida o‘ylash bilan bog‘liq bo‘lib, ular boshqalarning chegaralarini buzmasligi yoki boshqalarga zarar yetkazmasligi kerak.

Ota-ona altruizmi bolaning ehtiyojlari foydasiga kattalarning o‘zini rad etishini anglatadi. Shartli manipulyator odamni shaxsiy manfaatlarini e'tiborsiz qoldirib, uning foydasiga biron bir harakat qilishga undaydigan vaziyatli altruizmning turi ham mavjud.

Altruizm va xudbinlik bir tanganing ikki tomonidir. Altruist sezgirlik, mas'uliyat, nomuvofiqlik, saxiylik, do‘stona va hatto soddalik kabi shaxsiy xususiyatlarga ega. Ko‘pincha bunday odamlar o‘zlari bilan uyg‘un bo‘lib, to‘liq hayot kechirishadi va qandaydir tarzda psixologik muammolarini hal qilishadi. Ular o‘z harakatlari, jumladan, xatolar va muvaffaqiyasizliklar uchun javobgarlikni o‘z zimmlariga olish uchun yetarlicha yetuk bo‘lib komillikka erishgan shaxslardir.

Altruizm psixologik nuqtai nazardan ko‘p hollarda ijobiy samaraga olib keladi, tadqiqotchilar altruistik xususiyatlarni ongli ravishda oshirish nevroitik kasalliklarni yengishga yordam beradi, deb hisoblashadi. Ba'zi odamlarda altruizmga moyillik tabiiy bo‘lishi mumkin, boshqalari esa xudbinlikka ko‘proq moyil. Ammo har kim o‘zida ijobiy fazilatlarni rivojlantirishi mumkin: "altruistik fazilatlarni faqat altruizm bilan shug‘ullanish odatini rivojlantirish orqali rivojlantirish mumkin. Psixologik nuqtai nazaridan altruistik hulqni shakllantirish uchun oila, do‘stlar va hamkasblarga yordam berish bilan shakllantiriladi.

Dunyoni o'zgartirishga harakat qilishning hojati yo‘q, chunki siz buni hech qachon qilolmaysiz. Agar siz dunyoni o‘zgartirmoqchi bo‘lsangiz, yaqinlaringizga

g'amxo'rlik qilishni boshlang. G'azablangan va hasad qiladigan va umuman har doim ham sizga o'zingiz xohlagan tarzda munosabatda bo'lmaydigan odamlarni sevish - bu aynan altruistik fazilatlarini tarbiyalashdir", - deb tavsiya qiladi rus neyropsixologi Alyona Vanchenko. Altruizmi shakllantirishda ziddiyatli vaziyatlarda o'zingizni qanday tutishingizni, osonlikcha murosaga kelishingizni va konfliktlar sizning tashabbusingiz bilan munosabatlarning to'liq yaxshilanishi bilan tugashini ta'minlashingiz kerak. Agar siz muntazam ravishda boshqalarni manfaatlari va o'z manfaatlaringiz o'rtasida tanlov oldiga qo'ysangiz, altruizmga yo'l oson bo'lmaydi. Xudbinlikni xudbinlik (o'z manfaatlarini yuksaltirish, lekin boshqalarga zarar etkazmasdan) va individualizm (xususiy manfaatlar umumiy manfaatlardan ustun qo'yilganda) bilan aralastirib yubormaslik muhimdir. Psixologiya nuqtai nazaridan ortiqcha egoizm yo'q. Sog'lom egoizm-bu odam o'z-o'zidan g'amxo'rlik qilganda, chegaralarni sifat jihatidan ushlab turadi. U nosog'lom egoizmga aylanganda esa boshqa odamlarning chegaralarini buzishni boshlaydi", - deydi rus neyropsixologi Alyona Vanchenko.

Altruizming aksi sifatida egoistik shaxs o'zining boshqalardan ustunligiga ishonch hosil qiladi va u boshqa odamlarning chegaralarini buzishi yoki jamiyat tomonidan o'rnatilgan axloqiy me'yorlardan ozod qilinishi kerakligiga ishonadi. U ko'pincha begonalardan deyarli onalik xatti-harakatlarini talab qiladigan chaqaloq bilan taqqoslanadi. Ko'pincha, bunday shaxslar hamdardlik, ya'ni raxnamolik qobiliyatiga ega emas. "Yoshlarimizning mustaqil fikrlaydigan, yuksak intellektual va ma'naviy salohiyatga ega bo'lib, dunyo miqyosida o'z tengdoshlariga hech qaysi sohada bo'sh kelmaydigan insonlar bo'lib kamol topishi, baxtli bo'lishi uchun davlatimiz va jamiyatimizning bor kuch va imkoniyatlarini safarbar etamiz" -deydi prezidentimiz Sh. Mirziyoyev.

Darhaqiqat, bolaning har jihatdan barkamol rivojlanishida uning ruhiy dunyosining sog'lomligi, xulq-atvorining mukammalligi, xatti-harakatlarining adekvatligi katta ahamiyatga ega. Bu bolaning ijtimoiy muhitda tez moslashuvida, maktabda bilim olishida, axloqiy ko'nikmalarning shakllanishida muhim o'ringa ega.

Jamiyatda har qanday shaxslararo munosabatlar zamirida o'zaro manfaatdorlik yotadiki, shunga muvofiq altruizm – bu mehr-muhabbat, xurmat, g'amxo'rlik kabi psixologik hissiyot va ijtimoiy-psixologik qadriyatlarni o'zaro almashinishdir. Bunda kishilardagi o'z-o'ziga beradigan baho, o'z-o'ziga munosabat, emotsional soha muhim ahamiyat kasb etadi. Shaxs va jamiyat hayotida ijtimoiy ta'sirlarning roli beqiyosdir. Aynan ijtimoiy ta'sirlar, ya'ni, ijtimoiy norma, sanksiya, ijtimoiy ma'suliyat hissi va ijtimoiy rollarning o'zaro ta'siri natijasida kishilar altruistik xatti-harakatlarni sodir etadilar. Milliy mintalitetimizga xos bo'lgan o'zgalarga xurmat, saxiylik, mehmondo'stlik, vatanparvarlik, mehr-muruvvatli qilib, boshqacha aytganda

A.Navoiyning ta’kidlaganlaridek bolalarni «...yaxshilik, karam – bir jabrlanganning qattiqchilik yukini ko’tarmoq va o’sha qiyinchiliklardan qutqarmoqdir.

Altruizm jamoatchilik tomonidan ijobiy sifat deb qaraladi va alturistik xattiharakat ijtimoiy ma’qullangan xulq-atvor shakli sifatida tan olinadi. Chunki, shaxsning altruistik xatti-harakati uni ma’naviy, axloqiy, ruhiy kamolotidan darak beradi. Shaxsdagi bu kabi altruistik xulq-atvorni shakllantirish va barkamol avlodni tarbiyalash jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biridir. Zero, o’zaro muruvvat, sahovat, o’zaro beg’araz yordam, shaxsiy manfaatlardan jamiyat manfaatlarini ustun qo’yish kabi xulq-atvor elementlari o’zbek xalqining qonqoniga singib ketgandir. Shu boisdan ham, o’smirlar orasida o’zaro mehr-muhabbat, sahovat, muruvvat kabi altruistik hislarni shakllantirish jamiyat taraqqiyotining zamiri bo’lmish barkamol avlodni tarbiyalashning muhim omilidir. O’smirlarda altruistik xulq-atvorni tarkib toptirishda quyidagi muhim jihatlariga e’tibor qaratish lozim:

Birinchidan, beg’araz yordam berishga undovchi omillarni bartaraf etish darkor. Buning uchun shaxsda inqirozli vaziyatni aniqlashtirish yoki vaziyatga nisbatan ma’suliyat hissini tarkib toptirish lozim. Bunda o’smirga dakki berish yoki qat’iy talab qo’yish ularda aybdorlik hissini va shaxsiy obro’sini tiklashga bo’lgan intilishni ortishiga olib keladi.

Ikkinchidan, altruizmga o’rgatish mumkin. Ijtimoiy ma’qullangan xattiharakatlarning ahamiyatini shaxsiy namuna asosida ko’rsatib berish orqali o’smirlarni anglangan xulq-atvorga o’rgatishning imkoniyatlari kengayadi. Oilada altruistik xulq-atvor namunalarini ko’rgan o’smir o’zgalarga yordam berish, empatiya hislari yuqori darajada bo’ladi.

Uchinchidan, agar biz o’smirlardan altruistik xulq-atvorni kutadigan bo’lsak, muhim jihatni, ya’ni ezgu ishlarni amalga oshirishga undovchi ichki motivatsiyani unutmashimiz kerak. O’smir o’z altruistik xatti-harakatining ichki imkoniyatlari va motivlarini to’g’ri anglab yeta olsa, u o’zgalarga ongli ravishda beg’araz yordam berishda davom etaveradi. Umuman olganda, shaxsni altruistik xulq-atvorga qanday motivlar undashi borasida ko’pgina atoqli faylasuf, psixolog, sotsiolog va boshqa sohadagi olimlar uzoq yillardan buyon izlanishlar olib boradilar.

Egoistik fazilatlardan xalos bo’lish uchun inson o’zining barcha harakatlarining natijasi uchun javobgarlikni o’z zimmasiga olish uchun ongli ravishda harakat qilishi muhim. U boshqalarga qo’yiladigan talablar darajasini pasaytirishi va o’zini boshqa shaxslarning shaxsiy chegaralarini hurmat qilishga majbur qilishi lozim. Masalan, so’rovlarni rad etish munosabatlarni buzish uchun signal emasligini, odamlar o’zlari uchun muhim bo’lgan qadriyatlarni himoya qilishlari mumkinligini tan olish orqali xam egoistik fazilatlardan xalos bo’lish mumkin

Hulosa sifatida shuni aytish mumkinki altruistik xulq nafaqat insoniyatni tur sifatida saqlanib qolishiga yordam bergan, balki shaxsni rivojlanishi uchun ham muhim

ahamiyat kasb etadi. Chunki hamdardlik orqali shaxsiy quvonch olishga, boshqa shaxslarga yordam berish bilan o‘zini yaxshi his qilish, o‘zini shaxsiy fazilatlarini tarkib toptirishga, altruistik xulqni shakllantirish esa, jamiyat rivojlanishiga, insonlar birdamligi, hamdardligi natijasida shaxs o‘z atrofiga yuqori sifatli jamiyat yaratishida alohida ahamiyat kasb etadi

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya Toshkent 2007
2. Моисеева А.А. Теоретические аспекты определения моделей альтруистического поведения. - Ученые записки ИНПО, выпуск 5, книга 2, В.Новгород, 2003.
3. Овчинникова О.В. О диагностике альтруистических установок личности //Вестник Моск. Университета. Серия 14. Психология, 1983, № 2, стр. 27-35
4. Пилецкий С.Г. Истоки альтруизма. М., 1999. - 118 с.
5. Словарь практического психолога. — М.: АСТ, Харвест. 1998 г.69.
6. Славская А.Н Соотношение эгоцентризма и альтруизма личности: интерпретации. //Психологический журнал, №6, 1999, стр. 13-23
7. Internet malumotlari
8. <https://cyberleninka.ru/article/n/duhovnaya-priroda-chelovekav-ekzistentsialnoyfilosofiiiv-e-frankla> yberleninka.ru/article/n/duhovnaya-priroda-chelovekavekzistentsialnoy-filosofiiiv-e-frankla
9. https://translated.turbopages.org/proxy_u/en-ru.ru.a8a49959-633e9180-db68d004-74722d776562/https/en.wikipedia.org/wiki/Altruistic_behavior
10. <https://www.forbes.ru/forbeslife/459841-dobro-bez-lukavstva-cto-takoe-altruizm-ikak-emu-naucit-sa>